

УДК 338.1

К.Р. КУРБАНОВ,
доктор технічних наук,
професор, заступник директора
Кременчуцького інституту
Дніпропетровського університету
економіки та права імені Альфреда Нобеля

О.І. ПУШКАР,
кандидат економічних наук,
доцент Кременчуцького інституту
Дніпропетровського університету
економіки та права імені Альфреда Нобеля

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

У статті розглядається питання диференціації доходів населення як фактор, що стримує економічний розвиток держави. Наведено показники, які характеризують ступінь диференціації та виділено фактори, що впливають на її рівень. Визначено, що зростання диференціації доходів населення в Україні є особливо небезпечним, тому що співвідношення між грошовими доходами 10% найбільш забезпечених і 10% найменш забезпечених груп населення є досить високим порівняно з показниками високорозвинутих країн. Тому питання боротьби з бідністю пов'язане з проблемою перерозподілу доходів та забезпечення соціальної справедливості. Розглянуто різні підходи до вирішення цієї проблеми, які існують у світі та зазначено, що підвищення рівня доходів населення сприятиме реалізації споживчого попиту, стимулюватиме похідний попит на продукцію виробничого призначення, інноваційні розробки та економічне зростання країни.

Ключеві слова: диференціація, доход, децильний коефіцієнт, квінтіль, коефіцієнт Джинні, бідність, прожитковий мінімум, неоподатковуваний доход.

Диференціація доходів населення – це різниця в доступі до власності та влади різних класів, соціальних груп та верств населення в межах певної економічної системи, що відображається в рівні їх доходів. Головна причина такої різниці в сучасному суспільстві – економічна система, заснована на приватній, колективній та державній власності, що сприяє відчуженню більшості населення від отриманих доходів, можливості управління виробництвом та управління розподілом результатів виробничої діяльності.

Деякою мірою диференціація має об'єктивні причини, якими є різні фізичні та розумові здібності членів суспільства, рівень освіти та професійної підготовки, нерівність володіння власністю, здатність до ризику, монополізм на ринку товарів та послуг, кількість членів родини та її віковий склад. Але основною причиною диференціації є відсутність справедливої соціальної політики держави, неспроможність профспілок захищати інтереси як працівників, так і соціально не захищених верств населення. Поляризація доходів населення призводить до соціально-економічних протиріч, що можуть закінчитися соціальним вибухом. З іншого боку, така диференціація доходів підриває стимули до праці, знижує її ефективність, відповідно знижується ефективність суспільного виробництва та знижуються темпи економічного розвитку країни. Тому проблема,

що розглядається в цій статті є актуальною та однією з найважливіших і найсуперечливіших з тих, що стоять перед Україною.

Метою цієї статті є виявлення причин диференціації доходів населення та її вплив на економічний розвиток України.

У системі суспільно-економічних відносин в Україні за останні десятиріччя відбулися глибокі трансформаційні зміни всієї системи розподільчих відносин і формування доходів населення. Одна з основних тенденцій у зміні рівня життя громадян за роки незалежності – зростання їх диференціації. Особливість ситуації в Україні полягає в тому, що, за невисокою ВВП та невисокими доходами на душу населення, відбувається небувало висока поляризація доходів.

Показниками диференціації є децильний коефіцієнт та квінтіль. Показник концентрації – індекс Джинні – розкриває ступінь відхилення фактичного розподілу доходів від рівномірного. Для визначення диференціації доходів використовують також фондовий коефіцієнт диференціації (коефіцієнт фондів) та графічно – криву Лоуренса. Такі показники нерівномірності приховують фактичну величину багатства в руках фінансової олігархії, тому більш точним вважають вирахування 1% найбільш багатих до загальної суми національного доходу.

Диференціація доходів населення значною мірою обумовлює соціальну диференціацію в суспільстві, характер його соціальної структури. Дослідники цієї проблеми вважають, що швидкому розшаруванню населення за рівнем доходу сприяли такі фактори:

- особливості приватизації початку 90-х років;
- глибина та тривалість кризи 90-х років;
- фактичне знищення цілих галузей;
- високий рівень інфляції.

Тобто нерівність досить швидко просувалася за трьома напрямками: поява нуворішів, зuboжіння бідних, дестабілізація середнього класу.

Для дослідження параметрів розшарування населення необхідно детально оцінити основні тенденції та структурні зрушення найбільш вагомими показниками прояву цього процесу, а саме – джерел та розміру доходів. На сьогоднішні основними джерелами доходу населення України є: заробітна плата (40,8%), соціальна допомога та інші соціальні трансферти (40,8%), доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості (18,3%) які, як показує досвід інших держав, є суттєвим джерелом доходів [7].

Офіційна оцінка нерівності в Україні не відображає реального стану справ, оскільки не враховує незадекларованих грошових доходів, неформальної (тіньової) економіки, рівень тінізації якої за даними вітчизняних експертів піднявся від 30–40% від офіційного ВВП на початку XXI ст. майже до 60% у 2010 р. [4]. Оцінити масштаби тіньової економіки досить важко, але в праці [9] автор пропонує аналізувати поділ населення за доходами з урахуванням тіньового сектора економіки. В результаті такого аналізу диференціація виявляється на порядок вищою, ніж наведена в офіційних джерелах (табл. 1).

Тіньова економічна діяльність у державі веде до значних втрат бюджетних ресурсів, руйнування соціальної сфери, зниження керованості соціально-економічними процесами, підвищення ступеня злочинності у всіх сферах суспільного життя; значної диференціації населення країни. Нерівність доходів в Україні перетворюється з економічного стимулу в фактор депресії.

З проблемою нерівномірного розподілу доходів пов'язана проблема бідності, яка відповідно до концепції ООН кваліфікується як стан вимушеної відсутності необхідних ресурсів для забезпечення задовільного стану життя. Ця проблема пов'язана з низьким рівнем споживання, нестабільністю економічного життя, низькою тривалістю життя, слабкими можливостями реалізації трудового потенціалу, який в Україні останніми роками має тенденцію до звужен-

Таблиця 1

Порівняльний аналіз модифікованих критеріїв нерівності доходів населення [9]

Рік	Офіційні дані			Скориговані показники (з урахуванням тіньового сектора)		
	Коефіцієнт Джинні	Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, рази	Децильний коефіцієнт фондів, рази	Коефіцієнт Джинні	Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, рази	Децильний коефіцієнт фондів, рази
2002	0,33	4,6	9,2	0,45	10,7	15,1
2004	0,32	4,5	8,7	0,37	8,2	9,6
2006	0,28	4,3	7,2	0,44	10,6	13,0
2008	0,278	4,1	6,4	0,43	7,4	14,7

ня. В цьому контексті зростання диференціації доходів населення є особливо небезпечним. Так, в Україні співвідношення між грошовими доходами 10% найбільш забезпечених і 10% найменш забезпечених груп населення перевищує 12 разів, тоді як у більшості високорозвинутих країнах світу цей коефіцієнт значно менший, наприклад, у Німеччині доходи 10% найбагатших (верхній дециль) перевищують доходи 10% найбідніших (нижній дециль) у 6,9 раза, Білорусії – у 6,9; Канаді та Японії – у 3,7; у Швеції він є найнижчим і становить 2,7 раза [2].

Про нерівномірність розподілу доходів свідчать відомості, оприлюднені журналом «Фокус», щодо рівня доходів українських мільярдерів, кількість яких збільшилася з 8 осіб в 2009 р. до 21 особи у 2011 р. Сукупний статок 200 найбільш багатих людей в Україні перевищує 93 млрд дол., що дорівнює майже трьом річним бюджетам України [11].

Зростання бідності є особливо небезпечним явищем, оскільки за результатами останніх соціологічних опитувань тільки 2% дорослого населення України вважають себе багатими, майже 8% – зараховують себе до середнього класу, а решта – самоідентифікуються як бідні. При такому рівні бідності (90% громадян) гарантувати збереження стабільності у суспільстві практично неможливо [5]. Для поділу населення на бідних та небідних та визначення їх кількості використовується такий інструмент, як межа бідності – мінімально допустимий критичний рівень життя, який уряд держави повинен гарантувати своїм громадянам. В Україні такою межею є бюджет прожиткового мінімуму, необхідний для забезпечення життєдіяльності людини та збереження її здоров'я, орієнтований на фізіологічний та соціально-культурний рівень споживання. Диференціація населення на основі бюджету прожиткового мінімуму дозволяє виділити групи з різним рівнем матеріальної забезпеченості: бідні родини; малозабезпечені; забезпечені та багаті родини, середньодушовий доход яких вищий раціонального споживчого бюджету.

Крайнім проявом бідності є убогість. Родини (індивіди) вважаються убогими, якщо їх продовольче споживання не забезпечує 80% мінімального харчового раціону, визначеного Всесвітньою організацією охорони здоров'я, або витрати на харчування перевищують 80% їхніх сукупних доходів. За статистичними даними, в Україні у 2008 р. питома вага домогосподарств, в яких середньодушові доходи були нижчі прожиткового мінімуму склали 20,2%, при цьому в сільській місцевості – 33,6%.

При збереженні існуючого стану надмірної диференціації доходів населення посилюється соціальна та політична нестабільність суспільства у найближчій перспективі, тому питання боротьби з бідністю пов'язане з проблемою перерозподілу доходів та забезпечення соціальної справедливості. Невиправдана диференціація доходів викликає скорочення чисельності середнього класу, який пред'являє основний попит на товари та послуги, що послаблює його стимулюючий вплив на економічний розвиток. Бідність та убогість викликають зростання соціальних захворювань, професійну деградацію та погіршення якості людського капіталу. Висока диференціація доходів посилює підприємницькі та інвестиційні ризики. Але при перерозподілі доходів у суспільстві з метою досягнення більшої соціальної справедливості можливе зниження стимулів до активної економічної діяльності членів суспільства, оскільки витрати, пов'язані з реалізацією перерозподільних програм можуть перевищити вигоди від їх здійснення. Тому особливо важливим у таких умовах є формування соціальних нормативів, тобто – мінімальних державних гарантій, а саме: прожитковий та неоподатковуваний мінімум, мінімальні розміри заробітної плати, допомоги, пенсії за віком, співвідношення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, пенсії. Адже одним з головних чинників, що стримують розширення внутрішнього ринку, технологічне оновлення виробництва, формування середнього класу є штучне заниження вартості робочої сили та низький рівень соціальних витрат.

Дуже важливе соціально-економічне значення має забезпечення реального рівня такої соціальної гарантії, як мінімальна заробітна плата. Рівень відповідності мінімальних заробітної плати і пенсії конституційним гарантіям в Україні наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка відповідності конституційним гарантіям мінімальної заробітної плати і пенсії*

Показник	Рік									
	2000	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Прожитковий мінімум для працездатної особи, грн	287,6	331,1	365	386,7	409	483	525	633	669	869
Мінімальна заробітна плата, грн	100	118	186,7	210,3	300,3	364,6	430	532,5	573,3	869
Відношення прожиткового мінімуму до мінімальної зарплати	2,87	2,81	1,96	1,84	1,36	1,32	1,22	1,19	1,17	1,0
Прожитковий мінімум для непрацездатної особи, грн	216,6	248,8	268	284,7	300	350	380	470	498	695
Мінімальна пенсія, грн		80,8	89,4	156,5	332,0	358,5	403,7	483,0	498	695
Відношення прожиткового мінімуму до мінімальної пенсії		3,08	3,0	1,8	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0

*Розраховано за даними Держкомстату [4].

У світі існують різні підходи до вирішення проблеми бідності та нерівності розподілу доходів населення. Успішне рішення проблеми рівноваги між соціальною справедливістю та економічною ефективністю є скандинавська (соціал-демократична) модель соціальної політики, найбільш повною мірою реалізована в Швеції, яка забезпечує право усіх громадян на соціальне забезпечення та отримання широкого спектра соціальних послуг. Консервативна модель соціальної політики, побудована на принципі обов'язкової трудової участі та залежності ступеня соціальної забезпеченості від ефективності та тривалості

трудової діяльності, найбільш повно реалізована в Німеччині. У Великобританії та в Сполучених Штатах Америки функціонує ліберальна модель соціальної політики, коли держава забезпечує добробут малозабезпечених верств населення за рахунок стимулювання створення недержавних форм соціального страхування та соціальної підтримки, а також отримання допомоги від держави у вигляді трансфертів за рахунок бюджетів різного рівня. Модель соціальної політики в централізовано керованих економіках передбачає зосередження усієї повноти соціальної політики в руках держави. Так, у Республіці Білорусь в 1990-ті – на початку 2000-х рр. першочерговим завданням політики доходів було подолання малозабезпеченості. Для його вирішення держава свідомо йшла на форсування випереджального зростання основних доходів порівняно із зростанням виробництва, при зростанні у 2001–2008 рр. валового внутрішнього продукту в 1,9 раза, реальні грошові доходи населення збільшилися в 2,7 раза [3]. Високі темпи зростання доходів білоруських громадян дозволили мінімізувати чисельність малозабезпечених з майже 50% у 1999 р. до 6,1% в 2008 р. У політиці грошових доходів населення Білорусь керується двома основними підходами: створення таких умов для працездатних громадян, щоб вони своєю працею та ініціативою змогли заробити достатні доходи для себе та своїх родин; забезпечення надійного соціального захисту та підтримки непрацездатних та тих категорій громадян, які з об'єктивних причин не в змозі забезпечити мінімально допустимий рівень життя.

За аналогічний період реальні доходи громадян України зросли в 1,5 раза. При цьому середня заробітна плата зросла в 1,83 раза, а ВВП, зростання якого є передумовою зростання доходів – в 1,19 раза (з урахуванням інфляції) [7]. На рис. 1 наведено порівняння темпів зростання ВВП та темпів зростання доходів населення України за 2003–2009 рр. З наведеного графіка зрозуміла взаємозалежність цих показників та тенденція до їх зниження за останні роки, що свідчить про нестабільність економічного розвитку країни.

Особливу важливість у процесі зниження рівня соціальної диференціації в суспільстві набувають важливості такі фактори, як активне проведення державою перерозподільних заходів, скоординована система соціальних трансфертів, регулювання ринку праці, вдосконалення системи розподілу доходів з урахуванням принципів соціальної справедливості та економічної ефективності.

Предметом особливої уваги держави є захист соціально вразливих категорій населення (пенсіонерів, дітей, інвалідів). В Україні кількість пенсіонерів зменшилася з 14529,8 тис. осіб у 2000 р. до 13721,1 тис. осіб у 2010 р. Середній розмір місячної пенсії пенсіонерам, що перебувають на обліку в органах пен-

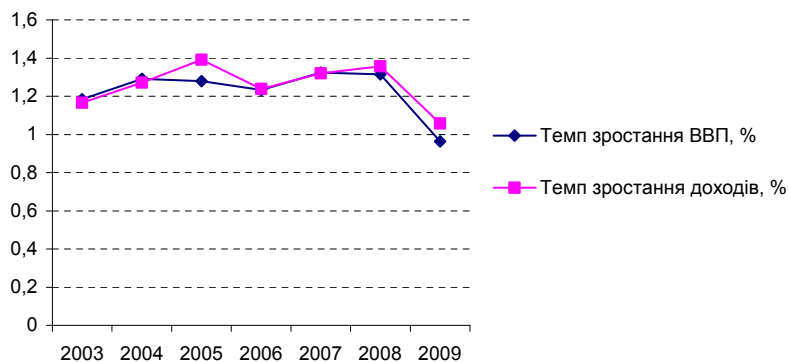

Рис. 1. Порівняння темпів зростання ВВП та темпів зростання доходів населення України за 2003–2009 рр. [7]

сійного фонду, складає 999,0 грн, у тому числі: за віком – 1039,6 грн, за інвалідністю – 848,8 грн, у разі втрати годувальника – 771,2 грн. Такі розміри виплат забезпечують мінімальний прожитковий мінімум та дещо перевищують його.

Одним із важливих напрямів державного впливу на формування доходів населення України є податок з доходів фізичних осіб. Від негараздів стягування податків відчутно потерпає сфера соціального захисту, і з часом це може призвести до дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні. Саме тому проблема зниження соціальної нерівності і убогості значної частки нашого населення також може бути істотно вирішена методами податкового регулювання. В різних країнах податкова політика різниться, але у більшості розвинених країн механізм стягнення прибуткового податку з населення і податку на прибуток корпорацій будується за прогресивною шкалою. Наприклад, у Німеччині неоподатковуваний щомісячний дохід дорівнює 638 євро (близько 6440 грн), а максимальний податок (42%) береться з доходу, що перевищує 4346 євро (близько 43995 грн) [1]. А податкові пільги, присутні у французькій фіскальній політиці, поширюються переважно на населення з високими доходами, щоб створити ефективний вплив на споживача [10]. В Україні діюча система пільг та допомоги є надто непрозорою та соціально не справедливою. Вона орієнтована здебільшого на забезпечене населення, що поглиблює диференціацію в доходах.

При формуванні механізму регулювання реального рівня доходів населення важливо передбачити також регламентацію припустимих пропорцій між доходами різних соціальних груп для забезпечення рівня доходу громадян з фіксованим доходом.

Оскільки головною складовою доходів населення є заробітна плата, яка повинна бути надійним джерелом доходів громадян та одночасно найважливішим економічним чинником стимулювання трудової активності робітників, то важливим принципом організації системи оплати праці має стати забезпечення рівної оплати за рівну працю, що можливо досягти за рахунок використання тарифної системи. Легалізація доходів населення сприятиме збільшенню доходної частини бюджету та, відповідно, розмірам соціальних виплат та соціальної допомоги. Подальше зростання оплати праці має забезпечуватися результативністю роботи усіх галузей економіки, перш за все, – підприємств. В їх діяльності акцент потрібно зробити на підвищенні ефективності виробництва та управління, випуску конкурентоспроможної інноваційної продукції, пошуку вигідних партнерських зв'язків, утриманні традиційних та завоюванні нових ринків збуту.

Таким чином, необхідною умовою подальшого зростання доходів населення є підвищення ефективності суспільного виробництва. У свою чергу, підвищення рівня доходів населення сприятиме реалізації споживчого попиту, що стимулюватиме похідний попит на продукцію виробничого призначення, інноваційні розробки та економічне зростання країни. Завдяки заходам вирівнювання доходів громадян Україна має стати більш конкурентоспроможною у світовому та європейському економічному просторі.

Список використаної літератури

1. Абрамов М. О промисленній політике и налоговом регулировании / М. Абрамов // Свободная мысль. – 2009. – 1(1596). – С. 101–116.
2. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 79–84.
3. Государственная политика в области формирования и регулирования доходов граждан // http://www.vitebsk-region.gov.by/ru/informday/pol_doh/ 17.09.09
4. «Диференціація доходів населення України як фактор обмеження економічного зростання». Науково-аналітична доповідна записка державної установи” Інститут економіки та прогнозування НАН України”” // <http://www>

5. Кузнецова Т.К. Влияние цены подпорядкования закона на деякие аспекты социального зашиты населения / Т.К. Кузнецова // Украинский социум. – 2009. – № 2(29). – С. 104–107.

6. О социально-экономическом положении Республики Беларусь и состоянии государственных финансов: аналитический доклад // [http://minfin.gov. by/gmenu/budget/analytic-data/year08/ysep08/](http://minfin.gov.by/gmenu/budget/analytic-data/year08/ysep08/) 15.08.2009.

7. Статистичні дані за 2009 рік // <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів: статистичний збірник. – К., 2009. – 84 с.

9. Тохтарова В. Дифференциация населения по доходам с учетом теневого сектора / В. Тохтарова // Економічний аналіз. – 2010. – вип. 7.

10. Федірко Н. Державне регулювання диференціації доходів населення та його вплив на формування соціально-класової структури в Україні / Н. Федірко // [Електронний ресурс]. – С. 88 // <http://209.85.129.132/search?q=cache>

11. 200 самых богатых людей Украины 2011 года. Рейтинг Фокуса // <http://www.focus.ua/charts/174865>

В статье рассматривается вопрос дифференциации доходов населения как фактор, сдерживающий экономическое развитие государства. Приведены показатели, которые характеризуют степень дифференциации, и выделены факторы, которые влияют на ее уровень. Определено, что рост дифференциации доходов населения в Украине является особенно опасным, так как соотношение между денежными доходами 10% наиболее обеспеченных и 10% наименее обеспеченных групп населения достаточно велико по сравнению с показателями высокоразвитых стран. Поэтому вопрос борьбы с бедностью связан с проблемой перераспределения доходов и обеспечения социальной справедливости. Рассмотрены разные подходы к решению этой проблемы и отмечено, что повышение уровня доходов населения будет способствовать реализации потребительского спроса, стимулировать исходный спрос на продукцию производственного назначения, способствовать инновационным разработкам, росту экономики страны.

Ключевые слова: дифференциация, доход, децильный коэффициент, квинтиль, коэффициент Джинни, бедность, прожиточный минимум, налогооблагаемый доход.

The income differentiation of population as a factor which stimulates the economic growth is examined in this article. Given indexes, which characterize the level of differentiation and factors which influence on its level are singled out. Evidently, that growth in unequal of population income in Ukraine is especially dangerous, so the differentiation of income among 10% well-to-do and 10% the less well-to-do groups of population is great as compared to the indexes of highly developed countries. That is why the question of fighting against poverty is connected with the problem of redistribution of income and providing the social welfare. Different approaches are considered to solve this problem which exist in the world and it is noticed that the increasing the level of income among the population will increase the realization of consumer demand, and it also will stimulate the demand for industrial products and its production, innovative developments and economic growth of the country.

Key words: differentiation, income, decile coefficient, quintile, Gini coefficient, poverty, subsistence level, non-taxable income.

Надійшло до редакції 15.04.2011.